

ЧАСТИНА 1
МЕТОДОЛОГІЧНІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОЇ ЕКОНОМІКИ

Розділ 1

**Економіка природокористування
і еколого-економічні проблеми**

УДК 502:33

В. І. Павлов

**Проблеми та перспективи впровадження екологічного аудиту
в корпоративному секторі**

У статті проведено аналіз вітчизняного досвіду впровадження системи екологічного аудиту на промислових підприємствах корпоративного сектору економіки. Систематизовано світові підходи до трактування поняття екологічного аудиту. Досліджені основні проблеми функціонування системи екологічного аудиту акціонерних товариств в Україні, при цьому виокремлено еколого-економічні переваги та перспективи його реалізації. Проаналізовано зарубіжний досвід та обґрунтовано ефективність впровадження екологічного аудиту на підприємствах корпоративного сектору з урахуванням особливостей функціонування вітчизняних промислових підприємств.

Ключові слова: екологічний аудит, екологічний менеджмент, акціонерні підприємства, корпоративний сектор економіки.

Постановка проблеми. Збалансований розвиток України значною мірою залежить від розвитку корпоративного сектору економіки як основи ефективного функціонування виробничого, технологічного і трудового потенціалу. Необхідно підкреслити, що розвиток та становлення корпоративного сектору економіки України супроводжується загостренням соціально-економічних та екологічних проблем. При цьому значна кількість вітчизняних підприємств корпоративного сектору економіки зосереджена у промисловості, найбільша частка якої припадає на добувну, переробну та машинобудівну галузі.

Головною сучасною мотивацією розвитку промислового виробництва повинно бути підвищення якості життя населення завдяки здійсненню екологічно та економічно збалансованої господарської діяльності, випуску якісної конкурентоспроможної

Павлов Володимир Іванович, доктор економічних наук, професор, заслужений економіст України, завідувач кафедри фінансів і економіки природокористування Національного університету водного господарства та природокористування, м. Рівне, віце-президент Національної спілки економістів України.

© В. І. Павлов, 2012

продукції. Але сучасний стан навколишнього природного середовища, високий рівень техногенного ризику в Україні все більше обмежують простір для розвитку суспільства як у часовому, так і в територіальному вимірах. Спостерігається стійка тенденція зростання кількості та масштабів надзвичайних ситуацій в усіх галузях економіки і в першу чергу – у промисловості.

Цьому процесу сприяє низка об'єктивно і суб'єктивно діючих факторів, зокрема, високий рівень фізичного і морального зносу основних фондів, часта зміна власників промислових підприємств та недосконалість системи нормативних і законодавчих документів, що регламентують функціонування потенційно небезпечних виробництв.

Вирішення широкого спектру екологічних проблем неможливо без впровадження та реалізації механізму екологічного аудиту, який повинен стати обов'язковою складовою системи екоорієнтованого корпоративного управління на підприємстві та має враховувати специфіку функціонування підприємств корпоративного сектору економіки.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На даному етапі питання з формування теоретико-методологічних, організаційних та економічних основ екологічного аудиту були розглянуті у працях таких вітчизняних і зарубіжних вчених, як О. Веклич, Л. С. Гринів, Т. П. Галушкіна, Л. Ф. Кожушко, В. О. Лук'янихін, С. В. Макаров, Л. І. Максимів, С. В. Мар'їн, В. М. Навроцький, Н. В. Пахомова, І. М. Потравний, К. Ріхтер, Ю. М. Саталкін, Г. П. Серов, Т. В. Сергєєва, В. Сидорчук, Ю. Ю. Туниця, Л. Б. Шагарова, В. Я. Шевчук та інших.

Однак, незважаючи на зростаючий інтерес науковців до різних аспектів впровадження системи екологічного аудиту, велика кількість проблем щодо його реалізації в корпоративному секторі економіки залишається недостатньо вирішеною та потребує подальших досліджень.

Метою статті є аналіз проблем та перспектив впровадження системи екологічного менеджменту та аудиту на вітчизняних промислових підприємствах корпоративного сектору економіки.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день Україна належить до держав з високим рівнем негативних екологічних наслідків виробничої діяльності. У структурі промислового потенціалу України потенційно небезпечні виробництва мають значну питому вагу. Частка промисловості до недавнього часу становила 60% валового внутрішнього продукту країни, що істотно вище, ніж у західноєвропейських країнах, де цей показник становить приблизно 35%. Саме промислові підприємства формують основне техногенне навантаження на навколишнє природне середовище. При цьому необхідно зазначити, що питома вага вітчизняних промислових підприємств корпоративного сектору економіки в забрудненні навколишнього природного середовища становить приблизно 50–60%.

З екологічної точки зору до проблем функціонування корпоративного сектору економіки в першу чергу необхідно віднести високий рівень фізичного та морального зносу основних фондів, які не відповідають сучасним екологічним вимогам, що спричиняє значний екодеструктивний вплив на навколишнє природне середовище. По-друге, відсутність внутрішньокорпоративних нормативних документів, які повинні визначати та закріплювати обов'язки за органами управління акціонерного товариства щодо реалізації його екологічно орієнтованої стратегії розвитку. До проблем функціонування корпоративного сектору економіки також можна віднести низький рівень екологічної та соціальної відповідальності як правління акціонерного товариства,

так і його працівників. У першу чергу це пов'язано з відсутністю мотивації з боку акціонерів та правління товариства реалізовувати екологічно орієнтовані стратегії розвитку.

Таким чином, ефективне функціонування корпоративного сектору економіки на екологічних засадах повинно створювати передумови розвитку повноцінних ринкових відносин, підвищення темпів економічного зростання, випуску екологічно чистої продукції, використання сучасних екологічно безпечних технологій.

Тому необхідною умовою екологоорієнтованого розвитку вітчизняного корпоративного сектору економіки є впровадження таких інструментів, які, у свою чергу, будуть забезпечувати зменшення екодеструктивного впливу на навколишнє природне середовище без блокування виробничих потужностей промислового підприємства корпоративного сектору економіки. У цьому контексті екологічний аудит є ефективним інструментом управління, який повинен забезпечувати екологічно гармонійний розвиток промислових підприємств корпоративного сектору економіки.

За кордоном екоаудит як окремий елемент управління отримав розвиток на початку 70-х років. Першими компаніями, які розробили власні програми екоаудиту, були US Steel, OccidentalPetroleum (США). На даний момент у США екоаудит є обов'язковою процедурою для всіх підприємств, у тому числі військово-повітряних баз. Результати аудиторських перевірок та протоколи екоаудиту за необхідності можуть бути доведені до різних інституцій та надаватися громадськості.

Досвід відомих європейських корпорацій свідчить саме про економічну ефективність впровадження та проведення екологічного менеджменту та аудиту. Серед світових виробників автомобілів Volkswagen стала першою корпорацією, яка запровадила систему екологічного менеджменту та аудиту (СЕМА) у 1993 році. За рахунок впровадження СЕМА корпорація досягла таких результатів: зниження споживання водних ресурсів на 27%; економія у 114 тис. євро, за рахунок системи регенерації тепла та зниження споживання електроенергії для попереднього нагріву повітря, яке надходить з навколишнього середовища; збільшення переробки відходів на 2,3% тощо.

Німецька компанія CWS Lackfabrik, яка займається виготовленням лаків, синтетичних смол та порошкових фарб, впровадила систему корпоративного екологічного менеджменту та аудиту у 1996 році. Сімдесят відсотків площі підприємства знаходиться на відкритій зеленій зоні, що дає право називати її «зеленою компанією». У результаті підприємство досягло: зменшення викидів шкідливих речовин на 33%; зниження споживання енергії на 20,7%, завдяки покращенню ізоляційної системи та підвищенню продуктивності обладнання; зниження використання води на 1,63%; зменшення виробничих відходів із 179,1 до 70,8 т [5, 8].

Отже, досвід зарубіжних країн свідчить, що екологічний аудит, по суті - це ефективне втручання, яке може призвести до покращання стану навколишнього природного середовища та еколого-економічних вигод для компанії.

Необхідно зазначити, що у світовій практиці не існує єдиного визначення поняття «екологічний аудит», що обумовлено такими особливостями:

1) недостатньою вивченістю проблеми (поняття екологічного аудиту ще не набуло остаточного осмислення і логічної завершеності у вигляді комплексної сформованої системи знань);

2) постійним пошуком і відкриттям нових форм екологічного аудиту як аудиторів-практиків, з одного боку, так і вченими-теоретиками з іншого;

3) досить широким спектром об'єктів екоаудиту, широтою дії його інструментів, а отже, багатогранністю самого поняття «екологічний аудит»;

4) появою та поширенням різних організаційно-правових форм підприємств, що, також визначає особливості проведення екологічного аудиту на цих підприємствах.

Дослідження зарубіжного досвіду дозволило нам сформулювати основні підходи щодо визначення екологічного аудиту в зарубіжній практиці. Так, Світовий банк реконструкції та розвитку визначає екологічний аудит як методичне вивчення екологічної інформації про організації, спорудження або об'єкти для з'ясування того, в якій мірі вони відповідають певним критеріям аудиту, «моментальна фотографія» екологічного стану об'єкта, що підлягає екоаудиту.

У «Заяві про політику в галузі екологічного аудиту», прийнятій Агентством з охорони навколишнього середовища США, зазначено, що екологічний аудит – це систематична, документована, періодична і об'єктивна оцінка експлуатації об'єктів та діяльності відповідно до екологічних вимог [3, 4].

Міжнародні стандарти ISO 14011:1997 визначають екологічний аудит як систематичний документований підтверджуючий процес об'єктивного отримання та оцінки свідчень аудиту для визначення відповідності або невідповідності критеріям аудиту специфічної діяльності в області навколишнього середовища.

Міжнародна торгова палата розглядає екологічний аудит як інструмент управління, що охоплює систематичну, документовану, періодичну та об'єктивну оцінку того, наскільки відповідає організаційна система, управління охороною навколишнього природного середовища, функціонування обладнання екологічним цілям, а також оцінку відповідності діяльності виробництва екологічній політиці компанії, включаючи відповідність нормативним вимогам [4, 7].

Європейській банк розвитку та реконструкції визначає, що екологічний аудит – це дослідження навколишнього середовища, що проводиться для визначення впливу на навколишнє середовище та потенційних зобов'язань, пов'язаних з передачею власності або наступною діяльністю [3].

Отже, у разі підведення всіх визначень під загальний знаменник можна говорити про те, що у міжнародній практиці під екологічним аудитом розуміється перш за все, систематична, об'єктивна оцінка роботи суб'єкта господарювання, що впливає на стан навколишнього природного середовища, включаючи аналіз ефективності природоохоронних заходів, перевірку на відповідність природоохоронним вимогам.

Таким чином, на міжнародному рівні екологічний аудит розглядається як економіко-правовий інструмент стимулювання природоохоронної діяльності з метою підвищення інвестиційної привабливості.

Необхідно відмітити, що в європейській практиці екологічний аудит актуальний також для банківських інститутах, оскільки під час кредитування природоохоронних об'єктів фінансовий ризик безпосередньо пов'язаний з екологічним. У цьому випадку методика проведення екологічного аудиту визначається банком (отже, можна говорити також про окремий вид екологічного аудиту). Саме в такій формі екоаудит дозволяє банку отримати всю необхідну інформацію для прийняття рішення про надання кредиту. У результаті великих аварій, забруднення навколишнього природного середовища або у випадку неврахованих раніше екологічних вимог інвестор може бути притягнутий до відповідальності, що небажано для фінансового інституту. Крім того,

фінансування банком екологічно небезпечних проектів негативно впливає на його репутацію.

Позитивний аудиторський висновок при цьому має важливе значення і для банківських установ, і для суб'єктів господарювання, оскільки є необхідною умовою отримання додаткових інвестицій.

Таким чином, можна зробити висновок, що екологічний аудит може проводитися в напрямках:

- оцінки функціонування системи екологічного менеджменту;
- аналізу системи управління та процесів природокористуванням;
- дослідження інвестиційних проектів та купівлі-продажу об'єктів нерухомості;
- оцінки з питань охорони здоров'я та екологічної безпеки;
- аналізу екологічної інформації тощо.

Розвиток та впровадження екологічного аудиту на українських промислових підприємствах порівняно із країнами Заходу відбувається повільнішими темпами. У першу чергу це пов'язано з тим, що керівники вітчизняних промислових підприємств до цього часу не розуміють необхідності та доцільності (у тому числі економічної) екоорієнтованого розвитку компанії. На сьогодні можна стверджувати, що система спонукальних стимулів проведення екоаудиту в Україні та за кордоном значно відрізняється. Для Заходу – це усвідомлене бажання підвищити свій імідж і увійти до числа лідерів на ринку, що дає додаткові шанси одержати гарантію банку на кредит; в Україні – прагнення підприємств в законодавчому порядку одержати систему пільг (в оподаткуванні, кредитуванні, соціальних програмах) [7].

Особливість української практики запровадження екологічного аудиту полягає в розвитку процесу «зверху донизу» на відміну від світової практики «знизу доверху». Характерною рисою вітчизняних реалій є повна відсутність у сучасних підприємств зацікавленості та мотивації проведення екоаудиту. У тих випадках, коли він згідно із законодавчою базою повинен проводитись результати перевірок далеко не завжди впроваджують і реалізуються, оскільки вони пов'язані зі значними фінансовими витратами. При цьому слід відмітити, що закордонний досвід свідчить саме про наявність внутрішньої мотивації проведення екоаудиторських перевірок.

Необхідно відмітити, що ефективна система екологічного аудиту в корпоративному секторі економіки забезпечує ряд еколого-економічних переваг, а саме: зменшення обсягів забруднення навколишнього природного середовища; зниження обсягів споживання сировини, матеріалів; зниження витрат на додаткову обробку сировини та матеріалів, зниження витрат на зберігання відходів; отримання додаткового прибутку за рахунок формування корпоративного екологічного іміджу, підвищення рівня екологічного рейтингу; зростання ринкової вартості (курсу акцій) акціонерного товариства; підвищення довіри акціонерів компанії тощо.

Як показує світовий досвід, результати впровадження системи екологічного аудиту для різних підприємств корпоративного сектору економіки суттєво відрізняються. Більшість великих акціонерних підприємств на першому етапі витрачають значні кошти на традиційні методи зниження викидів та скидів забруднюючих речовин у навколишнє природне середовище, отримуючи в результаті зниження платежів за забруднення, які у 10-20 разів менші за витрати [5; 8].

Сучасний етап розвитку корпоративних відносин обумовлює актуальність широкого використання ринкових (біржових) показників (моделей, систем) для аналізу та оцінки доцільності проведення екологічного аудиту в корпоративному секторі економіки, а

саме: аналізу ефективності витрачання фінансових ресурсів на відповідні природоохоронні заходи. Так, наприклад, економічний ефект від впровадження системи екологічного аудиту в корпоративному секторі економіки можна оцінити, аналізуючи біржові показники акціонерних компаній, об'єднаних у портфелі акцій для виключення індивідуальних особливостей.

Проведений аналіз досліджень закордонних експертів-аудиторів [5; 8] свідчить про те, що вартість портфеля акцій корпорацій, які характеризуються високою еколого-економічною стійкістю, значно вища, ніж тих, які менше уваги приділяють екологічним (природоохоронним) питанням. Так, на рис. 1 як підтвердження представлено порівняння вартості портфелів акцій хімічної промисловості США.

Як видно з рисунка 1 вартість компаній, які постійно підвищують ефективність екологічно орієнтованого корпоративного управління, тим самим зменшуючи імовірність виникнення екологічних ризиків та підвищуючи свій екологічний рейтинг – вища, аніж компаній, які за оцінкою екологічного рейтингу потрапляють до низького рівня. Акціонерні підприємства, які лідирують у реалізації принципів екологічно збалансованого розвитку, як правило, демонструють високу ефективність системи екологічного аудиту, інноваційний підхід у технології, вищу продуктивність та відмінне співвідношення ризик/прибутковість.



Рис. 1. Зміна вартості портфелів акцій компанії хімічної промисловості США, за екологічним рейтингом [5; 8]

Висновки. Отже, проведений аналіз вітчизняного досвіду впровадження екологічного аудиту на промислових підприємствах корпоративного сектору економіки свідчить про наявність певних проблем, що уповільнюють темпи поширення екоаудиту як ефективного інструменту екоорієнтованого корпоративного управління. По-перше, відсутність мотивації впровадження системи екологічного аудиту з боку вищого керівництва акціонерної компанії. По-друге, недосконалість законодавчої бази, що регламентує процеси екологічного аудиту на промислових підприємствах корпоративного сектору економіки. По-третє, відсутність належних стимулів впровадження системи екологічного аудиту з боку державних органів влади. Поряд із цим необхідно відмітити, що промислові підприємства корпоративного сектору економіки, які впроваджують та розвивають систему екологічного аудиту, отримують

певний кредит довіри з боку органів державної влади, суспільства та закордонних інвесторів. Ефективна система екологічного аудиту надає акціонерними товариствам ряд еколого-економічних переваг, які відображаються не лише на зниженні собівартості продукції та послуг, зменшенні антропогенного навантаження на навколишнє природне середовище, а й у зниженні великої кількості ризиків, а також у збільшенні її ринкової вартості та в залученні додаткових фінансових ресурсів.

1. *Галушкіна Т. П.* Економіка природокористування / Т. П. Галушкіна. – Харків : Бурун Книга, 2009. – 321 с.
2. Закон України «Про екологічний аудит», прийнятий постановою ВР від 24.06.2004 № 1862-IV // Відомості Верховної Ради. – 2004. – № 45 [електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://rada.gov.ua>.
3. *Серов Г. П.* Экологический аудит и экоаудиторская деятельность: научно-практическое руководство / Г. П. Серов. – М. : Издательство «Дело» АНХ, 2008. – 408 с.
4. *Серов Г. П.* Экологический аудит : учебно-практическое пособие / Г. П. Серов. – М. : Экзамен, 1999. – 448 с.
5. Система экологического менеджмента для практиков / С. Ю. Дайман, Т. В. Островкова, Е. А. Заика, Т. В. Сокоорнова; под. ред. С. Ю. Даймана. – М. : Изд-во РХТУ им. Д. И. Менделеева, 2004. – 248 с.
6. *Сухорукова, С. М.* Экологический менеджмент в условиях глобализации экономики / С. М. Сухорукова, П. В. Сухоруков, Е. И. Хабарова и др. – М. : КолоС, 2009. – 216 с.
7. *Шевчук, В. Я.* Екологічний аудит / В. Я. Шевчук, Ю. М. Саталкін, В. М. Навроцький. – К. : Вища школа., 2000. – 344 с.
8. *EMAS CaseStudies* [електронний ресурс]. – Режим доступу : http://ec.europa.eu/environment/emas/casestudies/index_en.htm.

Отримано 22.10.2012 р.

В. И. Павлов

**Проблемы и перспективы внедрения экологического аудита
в корпоративном секторе экономики**

В статье проведен анализ отечественного опыта внедрения системы экологического аудита на промышленных предприятиях корпоративного сектора экономики. Систематизированы мировые подходы к трактовке понятия экологического аудита. Исследованы основные проблемы функционирования системы экологического аудита акционерных обществ в Украине, при этом выделены эколого-экономические преимущества и перспективы его реализации. Проанализирован зарубежный опыт и обоснована эффективность внедрения экологического аудита на предприятиях корпоративного сектора с учетом особенностей функционирования отечественных промышленных предприятий.

Ключевые слова: экологический аудит, экологический менеджмент, промышленные предприятия, корпоративный сектор экономики.

V. I. Pavlov

Problems and prospects of implementation of environmental audit in the corporate sector

The article analyzes the domestic implementation experience of environmental audits on industrial corporate sector. Global approaches to the interpretation of the concept of environmental auditing are systematized. The main problems of the system of environmental audit of joint stock companies in Ukraine are investigated, thus environmental and economic benefits and prospects for its implementation are singled out. Foreign experience is analyzed and efficiency of environmental audit in the business of corporate sector including the functioning features of the domestic industry is proved.

Keywords: environmental audit, ecological management, industries, corporate sector.